

urbanizam

49

ARHEOLOŠKI PARK
PRINCIPIJ

Jelena Butković

U obnovi Starog grada u Rijeci, koja se polagano, ali sigurno odvija, posebno se obzirno pristupilo *Trgu Jurja Klovića*. Veliki, dobro očuvani kameni luk i ostaci antičkog principija godinama su privlačili pažnju prolaznika, ali Trg nije imao osnovnu funkciju javnog prostora. Grad Rijeka raspisao je natječaj za idejni projekt uređenja, koji je dobio arhitekt Nenad Fabijanić i prema njegovoj zamisli Principij će postati *Arheološki park* u kojem će se, u ambijentu očuvanih i obnovljenih rimskih ostataka, odvijati razne kulturno-zabavne priredbe. U šetnju uređenim Principijem vodi nas sam arhitekt, priča o problemima i zadovoljstvima u procesu gradnje te svojim fotografijama nudi projekt oku čitatelja.

Zamislimo područje Rijeke u trećem stoljeću. Ljude koji tada žive, rade, ratuju, putuju, trguju i ne sluteći da će nekoliko stoljeća kasnije arhitektura posve promijeniti okoliš u kojem se kreću, da će niknuti katedrala, poslovne zgrade i Korzo. No, ipak, tko zna, možda su slutili da će građevine njihova doba biti tako vrijedne i lijepe i dopadati se i današnjim stanovnicima koji će se potruditi da ih prouče, sačuvaju i oplemene. Upravo je takva priča o Principiju, antičkom nalazištu u riječkom Starom gradu, koje bi do kraja ove (2013.) godine trebalo biti obnovljeno, uređeno i predano javnosti.

Grad Rijeka poduzeo je 2007. veliko arheološko istraživanje koje je obavio Hrvatski restauratorski zavod, a nalazi stručnjaka objavljeni su u njegovom dvojezičnom izdanju *Tarsatički Principij – Principia at Tarsatica* u koje zagledamo pišući ovaj tekst. Zacijelo su se njime služili i arhitekti Nenad Fabijanić i njegova suradnica Sonja Tadej radeći na idejnom projektu nazvanom *Arheološki park Principij* koji je pobijedio na javnom natječaju. Kao što obično biva, ni jedan natječaj ne može proći bez polemika, pa je tako bilo i kod uređenja *Principija*. Lomila su se koplja oko zgrade sagrađene 1929. koju Konzervatorski zavod Rijeke, tada pod upravom Željka Bistrovića, nije dao srušiti, za što se pak zalagao Fabijanić.

Za arhitekta je arheološki prostor kojemu treba dati novu namjenu uvijek izazov, prisjeća se Fabijanić: *Na raspisani natječaj odlučio sam reagirati, jer radilo se o složenom zadatku na jednom fragmentu koji se nalazi u centru Rijeke, na sloju Tarsatike, dakle, prasloju riječkom. Onda se još otkrije arheološki fragment Principija, što su korektno izradili arheolozi i istraživači svih vrsta, koji su to i dokumentirali i čak pretpostavili kako je to sve izgledalo. Zatim se tijekom gradnje otkriju neka nova nalazišta. Međutim, nitko od nas, a to je, kako bi se reklo, problem moje profesije, što mi nikada kad radimo te poslove, nemamo apsolutno čiste podloge. Ne istražujemo sve, ne postoji sva dokumentacija, posebno ne postoji slojevita infrastrukturna dokumentacija, a ni snimak stanja instalacija koje se nalaze ispod njega. Tako se tijekom rada ustanovilo da su dvije kuće povezane, odnosno spojene is-*

NENAD FABIJANIĆ

Autor idejnog projekta *Arheološkog parka* odabranog na javnom natječaju poznati je zagrebački arhitekt, porijeklom s otoka Paga, pod čijom se zamisli obnavlja i Trg Franje Tuđmana u Zagrebu. Taj je projekt dio urbanističko-arhitektonske studije grupe autora, pod nazivom *Integrirani grad*, u kojoj se daje posve nova vizija Zagreba kao modernog grada za ljude XXI. stoljeća. Fabijanić je za svoje projekte dobio i niz nagrada, među njima za uređenje Trga Petra Krešimira IV. u Pagu, Trga kralja Tomislava u Opuzenu i za zgradu Hrvatske biskupske konferencije u Zagrebu. Fabijanić je redovni profesor na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu, član suradnik HAZU, bio je predsjednik Društva arhitekata Hrvatske, voditelj je ljetne *Škole grada* u Dubrovniku, scenograf mnogih kazališnih ostvarenja, a njegov arhitektonski studio sudjeluje i na međunarodnom natječaju za gradnju *Delte* i *Luke Baroš* u Rijeci.

50

urbanizam

Arheološki park Principij postaje mjesto susreta povijesti i sadašnjosti, trg na kojem će se odvijati kulturni sadržaji

pod arheoloških nalazišta. Davni stanari odlučili su ih spojiti kanalom u koji su ugradili strojaru instalaciju koja je služila za grijanje. *Kada se sve to otvori i pogleda, kaže Fabijanić, čovjek se začudi što se sve ispod može naći, što arhitekti koji počinju svoj projekt samo s planom površinskog sloja, ne vide.* I tako se na rubu Trga Jurja Klovića našla kuća Colazio, koja je dobila naziv Kućica K. i izazvala akademske rasprave koje su odložile početak obnove trga. Naime, Fabijanić je smatrao da je treba srušiti. Nekada su, kaže arhitekt, kuće na Principiju bile raspoređene po principu srednjovjekovnog urbanizma, ali su onda pale jer leže na toj Tarsatici, nisu srasle s tlom nego počivaju na nečijem arhitektonskom grobu, u metafizičkom smislu. Logično je da je kasnije došlo do rastakanja srednjovjekovnog sloja, posebno u XIX. stoljeću, i da se u Starom gradu gradilo manje kuće prema zamisli talijanskog arhitekta i urbanista Emilija Ambrosinija. To su kuće uokolo Trga u kojima ljudi žive, a jedina kuća koja nema stanovnike jest ta spomenuta, iz 1929. godine. Ona, naravno, ima jezgru u unutarnjem prostoru, koja je vrlo mala, jedva 4 x 4,5 četvorna metra i to je kućica sa zabatom jer su s njom bile spojene druge kuće. U ovim novim vremenima, u vremenu novog senzibiliteta arhitekti o tome razmišljaju drukčije od konzervatora, pa tako ona, nemajući stanovnike ni funkciju, nema ništa vrijednoga, osim, naravno, nekog starijeg sloja i novijega. Kada su sve kuće uz nju vezane pale, ostao je

taj, kako ga Fabijanić naziva, kancerogeni element koji je dio prošle istine, ali ne predstavlja nikakvu vrijednost. Odnosno, može postati vrijednost ako se s njom uspostavi suvremeni dijalog. Slijedom toga, Fabijanić poručuje: *Samo kroz manifestaciju sadašnjosti možete omogućiti prošlosti da govori. Ako pokušate posegnuti za njom, za prošlošću, nećete je nikada dohvatiti. Ako ovdje sada ja želim otkrivati sve slojeve prošlosti, otkrivati ih jedno na drugom, to nema blage veze. Ja sada pripadam ovom vremenu i vodim sa poviješću dijalog ne uništivši pri tom, naravno, ono što iskreno i temeljito vrijedi, a to je Principij. Jer ta kućica, koja će jednoga dana pasti, tvrdi Fabijanić, ne predstavlja apsolutno nikakvu vrijednost osim što na Principiju ima svoje temeljne slojeve, a oni nisu stariji od kraja XVIII. stoljeća. Nikakav renesansni spomenik ovdje nije u pitanju, iako prema riječima bivšeg ravnatelja riječkog Konzervatorskog odjela Željka Bistovića ona je spomenik renesansnog urbanizma Rijeke. O tome se već ranije izjasnio i konzervator dr. Marijan Bradanović koji je u medijima to ovako obrazložio: *Tarsatički se principij nalazi u središtu riječkog Starog grada a ne u libijskoj pustinji ili na nekom engleskom pašnjaku, pa je među njegovim spomeničkim svojstvima ključna upravo činjenica da se nad tim kasnoantičkim zdanjem od srednjega vijeka počeo razvijati naš grad. Otvoriti još jednu kavernu na prostoru riječkog Starog grada, tj. onoga što je nakon sustavnih rušenja od njega preostalo, nastaviti s rušenjima, uklanjati kuće na samom**

urbanizam

Principiju, metodološki bi bilo isto kao da Dioklecijanovu palaču 'oslobadamo' od kasnijih arhitektonskih dodataka, ranosrednjovjekovnih, romaničkih, renesansnih, baroknih itd.. Da budem posve jasan vašim čitateljima, čak i zvonika sv. Duje!

Na to je, naravno, reagirao Fabijanić rekavši kako do dana današnjeg nitko u Rijeci nije objavio ni napisao dokument kojim potvrđuje spomeničku vrijednost te baštine. Spor je ipak riješen kompromisom – kućica ostaje, a Fabijanić dodaje da će se i u budućnosti nastaviti truditi oko veće afirmacije riječke povijesti, iako kućicu smatra ruglom i svi pokušaji da se njoj nađe neki sadržaj osuđeni su na propast. Između ostalog, veli arhitekt, sadržaj nije moguće naći jer u trokatnoj kućici nije moguće razviti stepenice.

Vratimo se u treće stoljeće, u vrijeme cara Galijena koji je uveo mnoge inovacije u vojne strukture pa je tada Tarsatika ponovno postala važna strateška točka u obrani Italije od barbar-skih provala. Vojna je postrojba smještena u sam grad, što je podrazumijevalo i gradnju zgrade zapovjedništva, tzv. Principij. Pojednostavljeno, na njegovom dvorištu, kao na trgu, okupljali su se vojnici i časnici, a uz dvorište su bile prateće prostorije za razne namjene. U arheološkim istraživanjima otvorena je četvrtina nekadašnjeg sklopa i iskopan veliki dio kamenom popločanog dvorišta sa stubištem, četiri bočne prostorije s kamenim pragovima i monumentalno kameno lice središnje građevine sa stubištem, koja je vjerojatno ostatak bazilike. Ti se nalazi uklapaju u otprije vidljive ostatke, odnosno glavna vrata s velikim

kamenim lukom te zapadni i sjeverni zid samoga sklopa. Naravno, već otprije vidljiv veliki kameni luk ostaje glavni ulaz na novouređeni *Trg Jurja Klovića*, odnosno *Arheološki park*, nastavlja Fabijanić i dodaje kako idejni projekt nije obnova Principija nego se želi pokazati raspoloživi dio koji se nalazi na otvorenom javnom prostoru. Nenad Fabijanić je *Arheološki park* zamislio kao trg na kojem se bez ikakvih dodataka u parteru prezentiraju konzervirani ostaci kasnoantičkog kompleksa, a uz crkvu sv. Fabijana i Sebastijana smješten je mali vidikovac s kojeg se otvara novi pogled na nalazište.

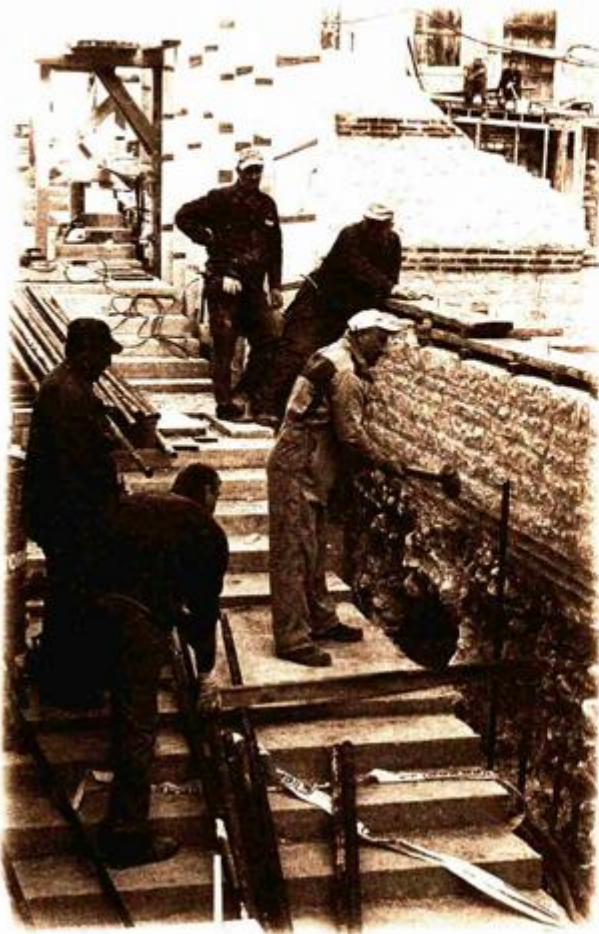
Dakle, stručnjaci su otkrili kako je Principij izgledao, a na njegovoj djelomično otkrivenoj površini napravljeno je sve da se prostor i nalazišta istraže, saniraju, konzerviraju, pokažu i predaju građanima. Principij se prostire na još dvije trećine površine ispod svih okolnih kuća tako da su velika ulazna vrata bila u sredini Principija.

Naravno da bi bilo zanimljivo doznati što krije stari sloj ispod postojećih zgrada, no one se, naravno, neće rušiti, što potvrđuje i sam arhitekt: *Nisam sklon nikakvom rušenju okolnih zgrada, osim kada bi se u njoj našlo neko čudo, arhitektonsko ili povijesno, zbog kojega bi se kuća morala srušiti, a u zamjenu stanarima dati nove stanove. No, to se rijetko kada dogodi.*

U priči je važno da Grad Rijeka dobiva na prostoru rimskog principija novi javni prostor, *Arheološki park*, na oko 700 četvornih metara u vrijednosti od oko 8,8 milijuna kuna. Razmišljajući o uređenju, Fabijanić je imao na umu da je Rijeka sklona eksperimentalnim istraživanjima svih

Ostaci rimske povijesti na koje se nadgradila arhitektura prošlog stoljeća. Trg je ureden prema projektu arhitekta Nenada Fabijanića.

izvodačkih djelatnosti, od klasične glazbe, teatra i roka, a da se ne govori o karnevalu, likovnim djelatnostima i raznim performansima. U prvotnoj zamisli arhitekt je htio postaviti, kako je opisuje, spektakularnu instalaciju Siniše Majkusa *Lebdeći oblak*. No, kasnije se od toga odustalo zbog elementarne procjene da investiranje u takav eksperiment nije primjereno našoj situaciji. *A mogu samo zamisliti kako bi bila primljena na lokalnoj razini*, kaže Fabijanić čiji radovi uvijek izazivaju rasprave i dodaje kako se kod takvih zahvata u prostor ne može ništa generalizirati jer je svaki grad, svaki javni prostor, slučaj za sebe. Ovo što se sada događa u Rijeci jedinstveno je i nikada se više neće ponoviti. Odlučeno je arheološko dobro izložiti očima javnosti, iako ima, podsjeća Fabijanić, podosta velikih povjesničara i arheologa koji misle da ne treba pokazivati arheološka dobra već ih treba istražiti i ponovno pokriti. U Rijeci se to, nasreću, ne događa, pa se ti zidovi, ploče, javni plato, koji je bio zanimljiv davnim ljudima, sviđa i ljudima današnjih vremena, a sada svatko može doći i ponosno reći: "Stojim na rimskom kamenu!" I otkriti kako su ljudi trećeg stoljeća gradili, kako su oni izgledali, kakva im je bila higijena, kako su živjeli. To je namjena i namjera idjenih projekatana, pa Fabijanić kaže: *Ne sumnjam da će se sve vrste performansa i estradnih scena ovdje odvijati u fantastičnom ambijentu. Sve će se moći vidjeti, dotaknuti, pa i postojeću zgradu*

urbanizam

Nenad Fabijanić: Arhitekt najviše uživa u procesu rada, s ljudima koji osjećaju prostor i majstori su svog zanata

Jadroagenta u čijem je podrumu pronađena rimska žitnica. Naime, objašnjava arhitekt, graditelj nije dirao u ono što su i tada konzervatori očekivali da se ne dira, odnosno prijašnju kuću, pa je nova zgrada neka vrsta adaptacije i nadogradnje u formi dijaloga starog i novog.

Žitnica se sastoji od tri prostorije, svaka veličine otprilike 3,5 x 3 metra i vidi se antički zid i strop. No, za sada će ostati skrivena očima javnosti, ali u budućnosti nije nemoguće da i ona dobije neku svoju funkciju.

Trg ispunjava svoju namjenu ako njime prolaze ljudi i zadržavaju se na njemu, a Fabijanić smatra da će na njega ljudi rado dolaziti i da će se na njemu održavati prvorazredne kulturne priredbe. Tako Rijeka u svojoj jezgri dobiva arheološki spomenik, *Arheološki park*, kako ga se rado naziva. A park mora imati i zelenilo, pa je arhitekt zamislio da se po kaskadama penje puzavac ružmarin i ponosno stoje tri čempresa koji će u budućnosti narasti do deset metara uvis. Na trgu su stepenice i stupovi koji odvajaju stari i novi principij. Na trg će se moći pristupiti sa svih strana, pa će to biti jedan od organizacijskih problema za sve priredbe koje će se održavati na trgu. *Kada stupimo na trg, želim da se prepozna, osjeti areal Principija*, kaže arhitekt i dodaje kako mu se okolni ambijent ne sviđa, jer je on hibridna arhitektura Rijeke šezdesetih, sedamdesetih i osamdesetih godina, koja je, prema njegovom mišljenju, u starom dijelu Rijeke napravila svašta. Naravno, Fabijanić pritom nikoga ne optužuje. Urbanističko-arhitektonsku igru treba nastaviti, ali na drukčiji način.

Do kraja godine velika bi većina Trga trebala biti gotova, a bilo bi to i prije da nije bilo problema sa spomenutom kućom, no radovi teku kao da ona ne postoji, govori Fabijanić i kaže kako će njegov najlošiji dan biti onaj predaje projekta. Ne zbog straha od kritike, kako veli: *Ne očekujem da ću ovdje doživjeti veliku kritiku. Ne očekujem ni aklamaciju, koju je doživio nedavno preminuli riječko-zagrebački arhitekt Boris Magaš na Poljudu. Ono što je najbolje u ovom poslu, to je proces rada; najbolje je kada vam rade meštiri dobre volje, a radove izvode ljudi iz GP Krka po suncu, po danu, po noći. Moje poštovanje prema tim ljudima enormno je, oni pitaju, komuniciraju i to je zaista najbolje u ovom našem poslu, ja bih da to traje deset godina!* No, nasreću ne traje i Rijeka želi novi trg, pa makar se zvao i park. S obnovljenim pročeljima uokolo! Je li ispunjen krajnji cilj, a to je napraviti dobar, kvalitetan javni prostor na kojem će se ljudi rado zadržavati, pokazat će strogi sudac – vrijeme i ljudi koji će prolaziti *Arheološkim parkom* na Trgu Jurja Klovića, nekadašnjim antičkim Principijem i prisjećati se starih vremena stopljenih sa sadašnjim.